

Федорова М.А. Теоретичні засади формування моральних цінностей особистості / М.А.Федорова // Сучасні тенденції і пріоритети компетентнісного підходу в підготовці майбутніх фахівців дошкільної та початкової освіти: збірник науково-методичних праць / за заг. ред. В.Є.Литнєва, Н.Є.Колесник, Т.В.Завязун. – Житомир: "Полісся", 2016. – У 3х ч. – Ч. II. – С.285-290.

Федорова М.А.

доцент кафедри дошкільної освіти і педагогічних інновацій
(Житомирський державний університет імені Івана Франка)

Теоретичні засади формування моральних цінностей особистості

У гуманітарних науках основною являється проблема людини, її існування, смислу життя. У цьому зв'язку зберігає актуальність проблема цінностей, які характеризують рівень розвитку окремої особистості і суспільства загалом. Проблема цінностей розглядається у працях представників зарубіжної і вітчизняної філософії, етики, соціології, психології і педагогіки (М.Бердяєв, І.Бех, Л.Виготський, О.Дробницький, М.Каган, І.Кант, Д.Леонтєв, Р.Лотце, Т.Парсонс, М.Рокич С.Франк та ін.). Метою нашої статті є виділення основних характеристик, законів та механізмів функціонування моральних цінностей на основі аналізу філософської, психологічної літератури.

У філософії, етиці, психології "цінність" використовується як поняття, з допомогою якого характеризується соціально-історичне, культурне значення (смысл) певних об'єктів, явищ дійсності для людини, групи людей, суспільства в цілому. Цінності є продуктом культури, вони змінюються в залежності від культури певного суспільства. Найвищими вважаються духовні цінності, які включають цінності пізнавальні, моральні, естетичні, релігійні, критеріями яких є істина, добро, краса.

Моральні цінності являються цінностями індивідуального суб'єкта, що характеризують його свідомість і самосвідомість (М.Каган). Вони мають соціально-психологічний характер (тобто визначаються соціальними потребами, зокрема, потребою в єднанні), їх носієм є особистість, а сферою реалізації – людські взаємовідносини, вчинки. Моральні цінності мають

емоційну основу, передбачають обов'язкове утвердження цінності людини (ставлення до людини як до мети, а не як до засобу), ідеї служіння людині (М.Бердяєв).

Визначальною характеристикою моральних цінностей є те, що вони забезпечують єдність суспільства і людства загалом і виявляються у поведінці, спрямованій на іншу людину [2, с. 5]. Також вони передбачають відмову від егоцентричної орієнтації життя, що виявляється не лише в цілях, а й засобах їх досягнення. Інші характеристики моральних цінностей: загальнозначимість і необхідність (повинність); не мають інституціонального статусу, тобто в суспільстві немає осіб, корпорацій, які можуть виступати від імені моралі (А.Гусейнов); містяться у суспільній свідомості; задовольняють духовні потреби людей (О.Родіонов).

У психології виділяються такі характеристики моральних цінностей: мають активно-дійовий характер; визначаються потребами і мотивами особистості; виникають внаслідок розвитку діяльності суб'єкта і відображають його індивідуалізоване ставлення до світу, людей, себе; не кодифікованість; не існують ізольовано, а утворюють систему; задають вектор діяльності особистості, а не кінцеву мету; майже не залежать від ситуативних факторів; ієрархія особистісних цінностей майже незмінна; переживаються як ідеали, як "об'єктивно бажаний стан речей для всіх" (О.Асмолов, О.Басіна, Б.Братусь, Б.Зейгарник, Д.Леонтьєв, О.Насиновська). Моральні цінності являють собою найвищий рівень у структурі особистості і є вирішальним фактором, що регулює її поведінку. Моделі ціннісних орієнтацій закладаються у дитинстві і в дорослому віці серйозно вже не змінюються.

Формою виявлення моральних цінностей є ідеї, ідеали, норми, які містять принципи оцінки людської поведінки (А.Гусейнов), моделі повинного", які є результатом їх засвоєння, предметне втілення у поведінці. Форма реалізації моральних цінностей зафіксована у золотому правилі моралі, запропонованому І.Кантом, яке є актуальним і сьогодні: людина має чинити "згідно максими, яка в той же час може мати силу загального закону. Кожна максима, яка непридатна для цього, суперечить моралі" [3, с. 133]..

Становлення і реалізація моральних цінностей підпорядковується певним законам, які детально обґрунтовано в "Етиці" М.Гартмана. Формування моральних цінностей, як вищих цінностей, відбувається на базі нижчих цінностей, які є фундаментом, матерією для них; сформувавшись, моральні цінності є незалежними від нижчих цінностей; нижчі цінності являються більш сильними і мають своєрідну значимість у порівнянні з вищими, тоді як вищі мають перевагу у смислекладанні та реалізації сенсу життя. Закони ціннісного синтезу і комплементарності передбачають, що формування різних моральних цінностей здійснюється паралельно, а при реалізації у вчинках ціннісна поведінка однієї особистості має доповнюватись ціннісною поведінкою іншої [1, с. 529-540].

При реалізації моральних цінностей у поведінці спостерігаються такі закономірності: у поведінці людина надає перевагу не більш високим, а більш низьким цінностям і це є також моральним; виконання нижчих цінностей є більш обов'язковим, оскільки з їх порушенням порушуються і вищі цінності; більш високій цінності при її порушенні відповідає менш важке покарання, більш сильній (низькій) цінності при її виконанні відповідає мізерна винагорода (М.Гартман); чим вище оцінюється достоїнство певного вчинку, тим рідше він здійснюється (О.Дробницький). Обґрунтування зазначених законів і закономірностей дозволяє сформулювати закон морального розвитку: формування моральних цінностей буде ефективним, якщо ґрунтується на сформованих нижчих цінностях; формуючи моральні цінності необхідно паралельно розширювати зміст і кількість цінностей нижчого порядку.

Становлення моральних цінностей здійснюється на двох рівнях. Базовий рівень складають матеріальні та духовні потреби особистості, інтереси, що визначають засоби задоволення потреб та цілі, які містять мислений образ цінностей. Вищий рівень складає система уявлень і знань про цінність або нецінність певних явищ, етична оцінка, практика (В.Тугарінов). Також формування моральних цінностей пов'язано з розвитком вольових якостей, совісті, самосвідомості і самооцінки, моральних мотивів, почуттів (сорому, жалості, благоговіння).

В межах власне філософського підходу С.Анісімов, М.Каган пропонують розглядати не саму цінність, а цілісне ціннісне ставлення, яке є суб'єкт-об'єктним і в якому містяться значимість і смисл об'єкта для суб'єкта. "Полюсами" ціннісного ставлення є цінність (значення об'єкта для суб'єкта) і оцінка (емоційно-інтелектуальне виявлення цього значення суб'єктом). Ціннісне ставлення у своєму становленні проходить шлях від емоційного переживання до осмислення буття.

Інтеріоризації моральних цінностей відбувається завдяки процесам адаптації, соціалізації та індивідуалізації (С.Яницький). Механізмами засвоєння моральних цінностей є когнітивні механізми виділення і узагальнення, категорично-оцінні механізми, захисні механізми, імітація та ідентифікація (Т.Парсонс). Важливим засобом трансляції цінностей є спілкування (Б.Ананьєв, О.Бодальов).

Становлення моральних цінностей вимагає змін у всіх компонентах структури особистості: у потребнісно-мотиваційній сфері, когнітивній, діяльнісній. Розглянемо їх більш детально.

При розвитку потребнісно-мотиваційної сфери необхідно пам'ятати, що важливим елементом формування моральних цінностей є духовні, зокрема етичні потреби, що заперечують споживацьке ставлення до життя (Л.Анциферова). Необхідно враховувати закономірності формування потреб: конативна основа потреб; духовні потреби виникають на базі нижчих; для актуалізації духовних потреб необхідно створити більше сприятливих умов, ніж для нижчих; задоволення вищих потреб супроводжується вищими почуттями (щастя), чого немає при задоволенні нижчих потреб. У формування моральної мотивації поведінки потрібно поєднання бажаності, значимості і необхідності результату, також необхідно враховувати можливості особистості (вихід за межі реальних можливостей або на межі можливостей є травматичним для особистості), усунути сильні негативні емоції в процесі досягнення результату (В.Асеєв).

У розвитку когнітивної сфери особистості необхідно враховувати наступні моменти. Моральні судження ґрунтуються на емоційній основі, яка

має спонукальну силу. Взаємодія мислення і емоцій виявляється таким чином: мислення спрямовується на розпізнання цінностей і створення понять, емоції дозволяють оцінити отриману інформацію про оточуючий світ і створити емоційні узагальнення (В.Додонов).

Формування моральних цінностей залежить від розвитку самосвідомості, оскільки у ній відображаються особистісні смисли, приймаються рішення про їх прийняття або неприйняття (Г.Будинайте та Т.Корнілова); а також від розвитку мислительних операцій синтезу, аналізу, порівняння, що дозволяє особистості адекватно сприймати моральні поради і підказки, уможливує подолання моральних колізій, дозволяє усвідомити сутність моральних протиріч та проаналізувати моральні задачі (Л.Анциферова, І.Чесонокова).

Характеризуючи діяльнісну сферу особистості, необхідно враховувати закономірність, згідно з якою існує залежність між поведінкою особистості та сформованістю мотиваційно-сислової і когнітивної складових свідомості (Т.Гайова).

Дослідження реалізованості особистісних цінностей дозволило С.Купцовій, Н.Саліховій зробити наступні висновки. Так, реалізація особистих цінностей не залежить від рівня психометричного інтелекту, проте залежить від когнітивного стилю особистості, зокрема від таких його характеристик як вузький діапазон еквівалентності, полезалежність гнучкий пізнавальний контроль (С.Купцова).

Реалізованість особистісних цінностей стійка у часі і не залежить від складу цінностей, не пов'язана з інструментальними характеристиками особистості, мотивацією успіху або невдачі, а залежить від таких характеристик: зміни у соціальній ситуації розвитку суб'єкта, пов'язані з освоєнням життєвого простору, виникненням актуальних і потенційних бар'єрів; ступеня сформованості відповідальності, осмисленості життя, оцінки власної свободи; механізмів семантичного (сислового) і перцептивного шарів образу світу, до яких належать стійкі способи трансформації інформації та когнітивні стилі (Н.Саліхова).

Найважливішим фактором, що зумовлює становлення і розвиток моральних цінностей є виховання. На думку Б.Братуся, виховання моральних цінностей особистості має здійснюватися з одного боку – від нестійких, епізодичних ставлень до стійких, усвідомлених ціннісно-сміслових орієнтацій; з іншого – від спрямованості на вигоду, благо для себе до формування загальнолюдських уявлень, смислової ідентифікації зі світом. Виділяють 2 напрями виховання моральних цінностей: по-перше, самому "здійснювати вчинки, які були б людськими етичними умовами життя іншої людини, а не тільки створювати речові, матеріальні умови для неї"; по-друге, спонукати до здійснення моральних вчинків стосовно іншої людини, формувати внутрішні умови моральної поведінки (С.Рубинштейн).

Л.Анциферова важливою умовою виховання моральних цінностей визначає включення особистості у соціально значущі види діяльності, створення потужного "детермінаційного поля", яке змінюється за змістом і формою, при цьому змістова орієнтація виховних впливів має бути спрямована на розвиток особистості як активного суб'єкта власної життєдіяльності, що передбачає розвиток самосвідомості.

У психології виділяються й інші умови організації виховного процесу, що забезпечують формування моральних цінностей: включення в різні види діяльності, що підтримуються позитивними емоціями; об'єктивне значення діяльності і її особистісний смисл мають узгоджуватись; визнання існування інших людей і діяльного спілкування з ними; єдність, послідовність і узгодженість вимог та єдність емоційно-оцінних ставлень до вчинків вихованця в різних соціальних інститутах; використання сильних виховних впливів, таких як допомога та вимога; формування знань про зразки поведінки, умінь співставляти свої дії зі зразками, відповідно оцінювати їх, що призводить до формування оцінних ставлень (Б.Додонов, В.Мясищев, М.Рубінштейн).

Аналіз наукової літератури дав нам можливість сформулювати власне визначення поняття "моральні цінності". Моральні цінності – це усвідомлені, високозначимі смислові утворення, які фіксуються у свідомості особистості в "моделях повинного", заснованих на безумовному визнанні цінності людини,

ідеях справедливості, милосердя, усвідомлення своєї відповідальності за благо іншої людини, виявляються у відповідних діях і вчинках і сприяють гармонізації відносин особистості і суспільства. Серед основних моральних цінностей виділяються справедливість (сутність якої в утриманні від нанесення шкоди оточуючим людям, як правило, охоплює заборонні вимоги), милосердя (спонукає до діяльної допомоги людям), а також розсудливість, безкорисність, доброта, мужність, людська гідність, чесність, вірність, щедрість, великодушність тощо.

Перспективами подальших досліджень є визначення особливостей формування моральних цінностей у дошкільному та молодшому шкільному віці, оскільки саме у ці періоди закладається основа особистісної культури дитини.

Список використаних джерел

1. Гартман Н. Этика / Николай Гартман - СПб.: Владимир Даль, 2002.- 708с.
2. Золотухина-Аболина Е. В. Курс лекций по этике / Е.В.Золотухина-Аболина — Ростов н/Д.: «Феникс», 1999. - 273 с.
3. Кант И. Метафизика нравов / Иммануил Кант. Соч. в 6 тт. М., "Мысль", 1965. (Философ. Наследие) .- Т. 4., ч. 2.- 478 с.